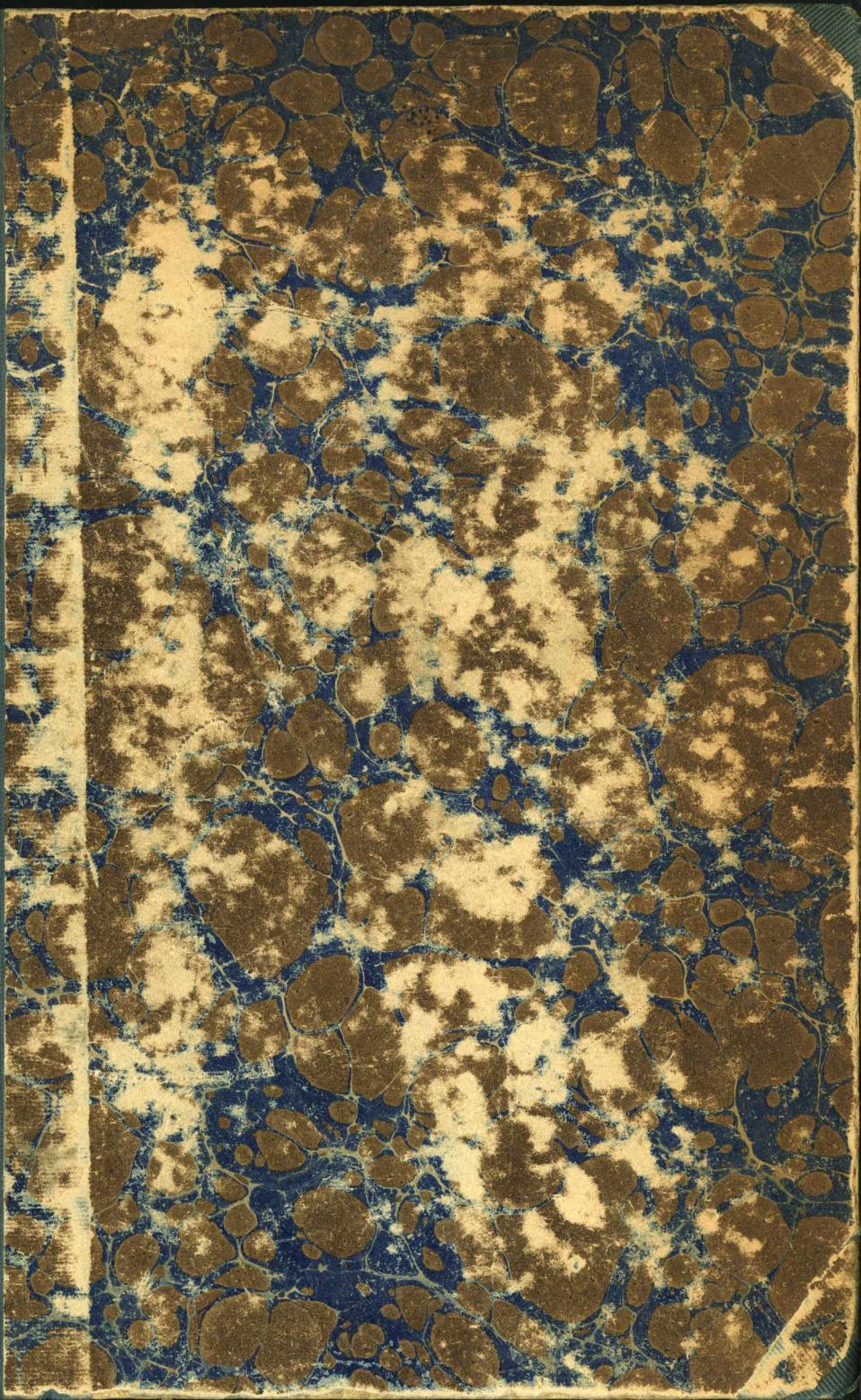

Politikai
röpiratok.

93.

93
719

KÖZGAZDÁSZATI

ÉS

KÖZEGÉSZSÉGI ÁLLAPOTOK

TEKINTETTEL PESTRE

WEISZ B.-tól.

(Weisz Bertold.)

9.

PEST, 1869.

KIADJA BICKEL GUSZTÁV.

KÖZGONDVISELŐ

KÖZBENNEVÉLT ALAPJAVON

1918. ÉVI VI. SZÁM

Nemcsak cselekedeteink, de mulasztásaink által is okozhatunk bajt másoknak, és mindkét esetben felelősek vagyunk a bekövetkezett bántalomért.

MILL STUART J.

(A szabadságról.)

Dr. BALLAGI GÉZA.

1918. ÉVI VI. SZÁM

KÖZGONDVISELŐ ALAPJAVON

ELŐSZÓ.

Ezen iratka mint jószándékú kísérlet adatik át a nyilvánosságnak, hogy a sokféle ágazó tanulmányoktól távol álló köröket megismeresse azon általános föltételekkel, melyek az ujkori államok és közületek egészséges fejlődésének alapjait képezik. — Szerző szemlélő-déseit oly állapotokhoz fűzé, melyek figyelembe nem vétele nemzedékeket megtizedelt s azon erős meggyőződésben él, hogy — habár e lapokban kevés új található is — talán mégis okot szolgáltathatnak a közfigyelem e` térre való irányozására, hogy az ép mag gyümölcsözővé tétethessék.

ELŐSZÓ

Éppen ezért, hogy azonosítsa a...
és a nyelv...
tanulmány...
tessék az...
újkor...
deszák...
deszt...
nem...
erde...
lapok...
okor...
vagy...

Mintegy száz éve mióta Quesnay — XV. Lajos udvari orvosa — „La physiocratie“ czimű művében a világgal tudatá, hogy csak a mezőgazdaság bir ama tulajdonsággal értékeket előállítani, azt vitatván, miszerint csak a földművelésre fordított munka halmoz többletet a fogyasztásnál, tőkét, ez okoz gazdagságot.

Azonban az idők folyamában a tények az emberi társadalmat azon meggyőződésre vezették, hogy ámbár amaz állítás a szó szoros értelmében nem tagadható, műveltség hiány és tőkeshzegénység épen azon államokban uralkodik, hol a munka kizárólag a földművelésre s kezdetleges mellékfoglalkozásaira fordittatik.

A foglalatosságok különfélesége természetserűen a szükségletek különféleségét szüli. Csak azáltal, hogy a munkamegosztás fejlődése a phisikailag s szellemileg foglalkozó egyének körét kiterjeszti, fűződik szorosabbra a munkacombinatio köteléke. Tiszteletet parancsolólag áll az egyes személy mint alkotó erő előttünk, melynek hiánya az összemberiség organismusában zavarokat képes előidézni.

Évtizedek teltek el, míg a világ a phisioocraták álláspontjától elállott. — Smith Ádám szellemdús vizsgálataira volt szükség azon elvnek kiderítésére, hogy

a gazdagság forrásai kiválólag az emberi szolgáltatások értékesítésében keresendők.

Minden tárgy, mint ilyen azon perczen kezd az értékek közé számíthatóvá válni, melyben valamire alkalmazhatósága ismeretessé lesz. Mit ér a grönlandinak ama föld, melyet Mercier de la Riviere minden gazdagság kútfejének állít? Semmit, vagy mint termelési tényező keveset. Fogalmi szerint az iramszarvas istenáldás, épen úgy mint a sahara lakójának a datoly-pálma.

Csak az ember értelmiségében fekszik az értékek egész sora, melynek összesége a kosmos tőkáját képezi.

A francia forradalom volt még ama tanok erőszakos úttörője is hogy „a munka ép oly tiszteletet igényel, mint a születés sophismája.“ Ha még a kiténtetett osztály is ama kiáltásban fakadt ki, hogy az anyag uralkodik a világon, úgy — föltéve, hogy e téves állítás helyes, — a vigasz abban feküdt, hogy az emberek egy része többé nem föltétlenül úr, míg másik része a legnyomorubb szolgaság igáját köteles hordani, hanem minden egyén hatalmában áll, hogy szabadon saját akarata szerint vonja az emberek körében többé-kevésbé magára a figyelmet. Az erőt adó öntudat ama tényen sarkall, hogy az egyén erőit nem köteles a hatalom kérlelhetlen kényszerének alája vetni, hanem szellem és képességek jogosult rendezőknek, de nem uralkodóknak tekintetnek.

Az államügyek intézői mai nap a nemzetgazda

s a szabadság barátai irányában, kik a születés túlsúlya épületének megdöntését talán öntudatlanul okozák, nem fognak haraggal viseltetni. Érezik, hogy az államkincstárba vezető csatornák a szabad tevékenység gyarapodásával dusabb bőséget nyernek, elsatnyulásával pedig az államélet is gyöngül. Az egyes pedig, kinek amaz eszmék győzelme következtében önmagában csak az embert kell tökélyesbítene, ki a rendezett államkötelékben a haladáskivánta intézményeket s kellemeket élvezi, oda törekedjék, hogy a termelőerők összhangzata ne zavartassék, hanem előmozdittassék.

Anglia, melynek iparviszonyai e század elején leginkább ki voltak fejlődve, természetszerűen munkástömegek nagy sokaságával birt. Noha ez ország legfőbb életérdekei a munkás népességgel szorosan egybe voltak fűzve, ezek állapota és helyzete mélyebben ható vizsgálódásokra nem lőn méltatva. — A londoni takácsok lázadása 1765, valamint a favágók és matrózoké, mely ezt 1769-ben követé, míg majdnem egész Londont 12 hónapon át ostromállapotba helyezék s a lázadások katonai karhatalommal fojtattak el. Azon alapelv, hogy minden munkás-zavarás durva erővel elnyomandó a nélkül, hogy a baj gyökeresen orvosoltatnék, továbbra is érvénybe maradt. — A fokozott nyomás következtében a munkás osztályok viszonyai nemcsak nem javultak, hanem a gyűlölet érzelmei, az elkorcsosulás még inkább emelkedtek.

A continentalis politika, mely a szárazföldön az

ipari fejlődést nagyobb mértékben előmozdítá, arra ösztönzé Albion államférfiain, hogy a rendszabályokat megvizsgálják, melyek az iparágak mezején történhető tulszárnyalás veszélyét békés úton elmellőzni képesek lehetnek. Így olesóbb termelésről volt szó.

Jelen századnak első tizedeiben az irányadó angol körök felvilágosodása annyira fejlődött, hogy belátták, hogy mesterségesen előállított alacsony nyers terményárak állandóan fen nem tarthatók. — A gyarmati politika eléggé tanusítá, hogy a forgalom terjedése a gyarmatok kereskedésének fölügyeletére rendelt elővigyázati szabályokat lehetetlenné tette, azonkívül pedig ezen kiviteli helyek forrásai a kizsákmányolási rendszer nyomása alatt kiapadnak, s majd a gyarmatok sokkal nagyobb költséget mint jövedelmet okozandnak.

A munkabér leszállítására gondolni sem lehetett, mert — miként megjegyzők — a munkások állapota embertelen volt, mi egyrészt a felette rosz munkabérben találta indokát; azonkívül pedig a munka mennyiségi s minőségi eredménye communisáló összefüggésben áll a munkásnak jóllétével.

Ekkor Husskison volt az, ki a prohibitiv rendszer megdőlését 1826-ban keresztül vitte. Okoskodását főleg amaz alapelvre fektetvén, hogy Anglia üdve csak a különböző országokkai csere megkönnyebbítésében kereshető; továbbá, miután Angolország mindaddig majdnem egészen ura volt az iparnak, a műterményekre vetett védvambau okadatolatlan káros fictiót látott, míg az őstermékek bevitelét ez tényleg

megnehezíté. Így ő adta a szabadkereskedés politikájának az első gyakorlati lendületet.

Az olcsó productió egy második lényeges momentuma az volt, hogy Anglia belátá, hogy csak a haladott, kifejlődött munkás azaz olyan ember, ki fizikailag s szellemileg emeltetik, szerezheti munkájához amaz értelmiséget, mely azt képessé teszi, hogy győzelmes versenyzőként jelenhessen meg a világpiaczon.

Az 1832-dik évvel kezdődik a törvények ama sorozata, melyek a munkások életmódjában jótékony forradalmat idéztek elő, melyek hatása mindenik életkorában jelentkezett. Az eredmények annál nagyobb érdemökre válnak az embereknek, mert a legtöbb rendszabály keresztülvitelénél az államtagnak ebéli törekvéseinél a kormány nagyobbára csak erkölcsi segélyre szorítkozott; az iskolaügy, egyesületiügy, közegészségi szabályzatok iránti törvények sok esetben az önsegélyen nyugszanak.

A rendeletek sorában nagy szerepet játszanak azok, melyek a közegészségügyre vonatkoznak. — A munkás, ki létfenntartási szükségleteinek megszerzésekor a fizikai erőre leginkább van utalva, leginkább szükségli ennek gyöngítetlen tevékenységét. Ama vizsgálatok, melyek eredményei az angol alsóház bizottságai elé terjesztett reports voltak, kimutatók, hogy az egészség a legkártékonyabb befolyásoknak van kitéve s ama képet nyújtják, mely azon járványüregek szánalmas állapotát constatálta, melyeket munkáslakhelyek

nevével illettek. Ezt követék 1837. 1839. 1841 1844-ben az iszonyatos leírásokkal kísért reportok. 1846-ban a fürdőintézetek és mosódák létesítésére serkentő törvény, 1848. a „Nuisance Removal Act” törvény, mely a „közúti szemét elkordását” rendeli el, továbbá 1848-ban a „Public Health Act,” mely a közegészségi állapotokkal foglalkozik, 1853-ban a „Common Lodging house Act,” 1858-an a „Local Government Act” és 1866-ban a „Sanitary Act” becsát-tatott közre. — Ama helyes szempontból kiindulva, hogy a közegészségi állapotokra való felügyeletnek egyenesen az állam általi kezelése lehetlenség, az egészségügyre való felügyelet oly módon tétetett a localis hatóságok kezeibe, hogy a legszigorubban el-é-jők van írva, nem hogy mit hagyjanak ér-in-tetlenül, hanem mit köteles minden városi hatóság teljesíteni, nehogy határai között epi-demicus betegségek bányája keletkezzék, nehogy a légműködés a talaj tisztátalansága oly sok állampolgár életét szántszándékosan megkurtítsa. — Az egészségi rendőrség ellenőrzése a „board of health” egészségügyi bizottmányra van bízva, melynek az egészségi ren-delményekre vonatkozó parancsait a helyi hatóságok végrehajtani kötelesek. Az egészségügyi törvények tekintettel vannak a csatornázásra, a lakosok egy lakban élő számára, tisztasági ügyre, s egyik fősúlyt a pinzelakások betiltására fektetik.

Murchisson, Moleschott, Schoenlein, Pettenkoffer és mások vizsgálódásainak köszönjük ama lényeges tanuságokat, melyek a világosságnak és légnak befo-

lyását az egészségre tisztábban kifejtik. Minden baj és kártékony befolyás, melyet az embereknek egy térben tartózkodása a légmegromlást illetőleg alkot, a pinczelakásokban ellenhatás nélkül fokozottabb mérvben öszpontosul. Jogosan nevezi őket egyik szelleműs író a „jelenkor katakombái“-nak. Pinczelakásokban kiválóan éleny — és levegő szerepel mint érezhető hiány. A vizsgálatok pedig kitüntetik, hogy az izmok és idegek reproductiójához, melyek állaga a mechanikai munkában leginkább elhasználtatik, nagyobb tömegű éleny szükséges, mint más szövények helyre pótlásához. És épen a munkás lakhelyek vannak rendszeren lakókkal túltömve oly annyira, hogy az egészséges levegő gyorsan elfogyasztatik és szellőztetés hiányában állandó, az egészségnék ártalmas elemekkel pótoltatik. Hogy tehát az absolut légmegromlásnak eleje vétessék, a lakások túltömése kerülendő és törvényesen meg nem engedéttnek ki jelentendő. Hogy e tény nemcsak a jelenkor kormányainak nyujt okot törvények alkotására, tanusítja egy 1613-ban Strassburgban kibocsátott rendelet, mely a fekhelyek számát öt font fillér büntetés terhe alatt írja elő. —

Első sorban azon éleny szükséglet áll, mely a légzés processusához elégséges. Az atmosphäricus levegő — miként tudva van — $\frac{1}{5}$ részben élenyből, $\frac{4}{5}$ részben légenyből áll vegyítve még $\frac{6}{1000}$ rész víztartalommal s szénsavval. Légzéskor az ember az őt környező levegőt absorbeálja s ennek helyébe leginkább szénsavat lehell ki. Nicolai szerint egy erőteljes ember 24 óra alatt 1600 köbláb szénsavat

ad ki magából, s minél több szén-sav jó az absorbeált élely helyére, a lég annál kevésbé lesz belehellhető. Mesterséges szellőztetés által, vagy a lakásnak a külléggel való természeti összeköttetése folytán a lég-nemek helyettesítési folyama megkönnyebbül. Pincze-lakásoknál ama baj jó előtérbe, hogy a ventilációt közvetítő nyílások kicsinyek s így a légváltoztatás gyorsan végbe nem mehet. Olyankor, midőn az idő-járás kedvezőtlen, a lakók, hogy az idő kellemetlenségei ellen megvédjék magokat eme likakat bedugják és elrekesztik, minek folytán a külléggel szükséges közlekedés akadályozva van.

A természet a falak porusai által gondoskodott ugyan természetes szellőztetésről, de e permeabilitás csak úgy működik, ha a porusok nedvességgel nem telvék, ez pedig az utcza niveauján alól fekvő lakások természetes kísézője, mi által a permeabilitás mint szelellőlyuk működése is lehetetlen. Ama hatás, melyet a nedvesség a lakhelyeken a permeabilitás gátlása által előtűntet, az embernél a meggyöngült, gyakran akadályozott légzés alakjában jelentkezik. Nem lehet tehát csodálkoznunk, hogy, — miután a lézés az anyagváltozás oka, ez pedig a szövénnyek szakadatlan szétszedését és ujjaalakulását szűli, a szervek működése megnehezűl, a fokozott kipárolgás szűlte hideg elvonja az emberi testtől a meleget, mely a bőr tevékenységét elnyomja. Ezen kártékony befolyások összesége betegségi formákat ölt, melyenek a tagok meghűdése, szédűlés, májbaj, váltóláz, szél-

hűdés stb. Halványan és elgyengülve teng a test, míg a halál az élet fonalát ketté nem vágja.

Magának a szellőzésnek helyreállításával még a lélekzés hatásának következményei nincsenek eltávolítva. Oly esetekben, midőn a küllevegőt a rohadás és átalakulási processusok tisztátlanná teszik, a szellőzés haszna egészen elvész. A board of health egyik 1853-ki tudósítása így szól: „Be van bizonyítva, hogy az atmosphäricus tisztátlanságok létele, melyek állati és növényi anyagok rohadásából származnak, örökös utmutatója a hagymáz és más járványos betegségek nagy pusztításainak. Szomorító bizonyítéka az ismerethiánynak s azon viszonyok helyes méltánylásának, melyeken a haladás a népesség anyagi és erkölcsi létele tekintetében nyugszik, hogy a szemétnak házakbani lerakása s az erőlködések, hogy a vele összefüggő bajok mellőztessenek, gyakran oly érdektelenséggel végeztenek. A helyhatóságok első kötelessége tehát, hogy az árnyékszékgyödröket a lakhelyek közepéből eltávolítsák.“

Mióta az utolsó choleraepidemiák alkalmával a Pettenkoffer által tett alapos vizsgálatok nyomán ismerjük a földviz s a talajba benyomuló légnak visszahatását az egészségi viszonyokra, Angliában ama rendszabály hogy „az árnyékszékgyödrök kiürítése a községi hatóság által e célra rendelt és az ő ellenőrködése alatt álló személyek által történjék“, — mint a kedvező közegészségi állapotok egyik főmomentuma, mindinkább nagyobb jelentőséget nyer. — Maga a légáramlat okozza, hogy a küllevegő megromlása

könnyen meggátolható, de nem így van ez a lég-megromlással, mely ama talajból, melyeken a házak állanak, nyomul a lakásba; ez állandósítva van. Ez magyarázza meg azt, hogy középélettartam mért hanyatlík oly vidékeken, melyek homokos alzattal bírnak 25 egész 20 évre, ha a hulladékok befolyása a talajra tekintetben nem vétetik.

Hogy a mi hatóságaink evvel mi keveset törődnek, abból tetszik ki, hogy a külvárosok legtöbb udvarán a hulladékok az udvaron egy halomra szóratnak, mely hetekig vár az elhordásra. Gyökeres tisztogatásról nincs szó, mert csak egy szekér tesz körutat minden városrészben. Egy élő lény sem gondol ama vizsgálódásokkal, hogy hogyan és mi módon lehetne az árnyékszékgyödröket tisztítani, vagy lefolyásokat eszközölni. Piszok, emberi és állati hulladékok, romlott tárgyak nyílt utcán találhatók a nélkül, hogy elhordásukról gondoskodva lenne. Hát még hogyan néz ki a házak belsejében, hol a tisztatlanságnak még gonoszabb következményei vannak? A talaj-levegő annál tisztább és ártalmatlanabb, minél kevesebb piszok marad benne, minél kevésbé vegyül össze a piszok termékeivel. Arról kell tehát gondoskodni, hogy a mindennemű gödrök mindig vízmentesek, jól elzárhatók legyenek s gyakran tisztíttassanak. A József és Ferenczváros csatornázásának hiánya s a többi városrészek hiányos csatornarendszere folytán a személgödrökre való városi közegek általi felügyelet annál nélkülözhetlenebb, mert a külvárosokban a gyári népesség összegyűlése, mű-

helyek, marhatartás stb. a lakók intelligenciájának hiánya folytán ama méreganyagok öntudatlanul összehalmozódnak, melyek a nagyon porhanyó talajt betegségi anyagokkal tömik meg, s a vizet megrontják. Ezen okok visszahatásai alatt embertársaink szenvednek. A járványoknak rokonsági hely készül, az élők sorait vagy utódainkét megtizedelik, kiirtják. Ha ezen következmény a tudomány és gyakorlati élet tapasztalatainak figyelmen kívül hagyása folytán áll be, úgy ez csak következetes, mert a halál ott nyer legkiterjedtebb tevékenységi kört, hol az emberek indolentiája öt készségesen gyámolítja. —

Amaz előnyök, mely a vízvezeték létesítése által elérendők lennének, semmire reducáltatnak, ha tökéletes csatornarendszer által nem eszközöltetik az anyagok lefolyása; sőt ellenkezőleg, miután a víz a helytelen és rossz kövezés folytán nem képes az utcán levő szeméthalmokat eltisztítani, hanem a hulladékokat csak rövid időre köti meg, hogy elpárologtassa vagy a talaj által felszivassa, úgy a szétbomlás és elrohadás, melyhez nagyobb mennyiségű nedvesség szükséges, mozdittatik elő, s így a talaj és a földvíz impregnirózása is fokoztatik. Nehogy egy jó intézmény hatástalanná tétessék, alapföltételei is mindig figyelembe veendőek. A lakásokbani elegendő és jó levegő ezek szerint a szellőztetést és csatornázást föltételezi.

A napvilág, mint alkalmas, egészséges lakásnak második feltétele, tartalmazza az atmosphäricus élenyt. A gáznemek, melyek rendszeren azon növényi és állati

anyagok termékei, melyeket az ember különböző alakokban kibocsát, s melyek rothadásából a bór, typhicus s más járványos betegségek legnagyobb pusztításai származnak, a napvilág által oxydáltatnak s elvesztik szagokat, mely az idegeket beteges izgatott állapotban tartja. A tapasztalás tanítja, hogy rendszeren a pinczelakásokban s hátulfekvő udvari lakokban, melyekben a szegényebb néposztály tömörebben lakik, napvilághiány uralkodik.

A megnem élenyezett gázok hatása nemesak az emberre közvetlenül terjed ki, hanem még a szétbontási anyagokkal összeköttetésbe hozott élelmi szerek utján, — mint betegségembryo az emberbe vezetetik.

Ilyen tapasztalatokra a különböző államok és városok tekintettel voltak. Az angolországi ide vonatkozó rendszabályokat ismerjük. Franciaországban 1851-ben léptettetett a „Comission des logements insalubres“ életbe, az 1854-ki cholera után Basel kénytelenítve érzé magát szigorú figyelmet fordítani a szellős és világos lakásokra; nem hagyhatjuk el a megjegyzést, hogy ezen államokban a pinczelakások el vannak tiltva. Pesten ezek a népesség nagy számának szolgálnak lakásul. Pestnek Westend-jében a Lipótvárosban, sőt a legélénkebb utczákon még ily localitások borházakul is használtatnak, s nem hiszem, hogy e dolgok előmozdítanak a közegészséget.

Amaz eredmények, melyek a halandóság számaiban nyilatkoznak, megfelelnek az intézményeknek. — Angliában a halandóság némely helyeken 50-ről pr. mille 14 egész 12-re szállt le. Így például Berwick-

ben 7·9%, Ellyben 9%-el kevesbültek a halálese-
tek. Manchesterben ma csak $\frac{1}{8}$ részét teszi az előbbi
számnak. A liverpooli Oak Court átépítése óta a ha-
landóság 5-re szállt alá.

Angliában az egészségi viszonyok ily feltűnő javu-
lása az egyesületi ügynek is köszönhető. Az első rangot
föltétlenül azok foglalják el, melyek az intelligentia töké-
lyesbülésére vonatkoznak, mint például a „metropolitan
working classes association for improving the public
health,“ melynek főczélja a munkás osztályokat a gyó-
gyítás ügyében fölvilágosítani. Más irányt vesz az inkább
jótékonysági jeleggel bíró „Ladies sanitary association“ :
London középosztályu s főrangu hölgyeinek egylete, kik
személyes behatások, látogatások, meetingek útján ipar-
kodnak a munkásokba a természetszerű életmód elemeit
ültetni. A legkiterjedtebb és legmélyebben ható te-
vékenységet a munkás lakásokat építő társulatok fejtik
ki, melyek hivatását képezi, hogy a negyedekben és
lakásokban történhető tulságos ember összetömögülést
meggátolják. Londoannak elhírhedt munkás lakásaiban,
melyek „Potteries“-nek neveztetnek, 1853-ban ezer fel-
nőtt egyén közül 49, ezer gyermek közül 109 halt el, az
egyletek s a kormány egyesült törekvésének köszön-
hetni, hogy a halandóság a lakhelyek ujjáépítése foly-
tán ezer közül 24-re szállott.“ — Oly győzelem, mely
nyíltan hirdeti, hogy sok baj és veszély hárítható el
az emberek akarata s tevékenysége által.

Statistikai adatok nyomán Berlin 25-tel, Páris
28-czal, Bécs 47-tel, Pest 1866-ban — a cholera ál-
dozatait leszámítva — 55-tel ezer szerepel közül, ám-

bár megjegyzendő, hogy a cholera betegek közé sok olyat soroltak, kinek halálzási oka nem e járvány vala. A cholerában kimultak száma 1944-re ment. E szám akként oszlik meg, hogy ezer közül a belvárosban $2\frac{1}{2}$, a Lipótvárosban 3, a Terézvárosban $7\frac{2}{10}$, a Józsefvárosban $17\frac{3}{10}$, a Ferenczvárosban $26\frac{2}{10}$ halt el. Oly számok ezek, melyek a különböző városrészekben létező egészségügyi állapotok különbözőségét tisztábban előtűntetik, mint azt foliansokra menő értekezések tehetnék. Nem tagadhatjuk, hogy eme tények félelemgerjesztők annál is inkább, mert ezen lappangó bajok, melyek a léget és talajt a halál magjával teszik viselőssé, elterjedésének meggátlására mi sem történik.

De ne gondoljuk, hogy a kár, melyet az emberiség szenved, avval végét éri, hogy az egyén meghal. Számos betegségi forma nem fejeződik be a halállal. Azon lakhelyekből ama segélyre szorultak ujonczozzák magokat, kik a községnek, az államnak esnek terhére. Alkalmos munkások seregének helyébe elkorcsosult alakok tömege lép, kik polgártársaikat inproductiv kiadásokkal terhelik. Tiltakozom e fejtegetésekkor azon gyanusithatások ellen, mintha én a felebaráti szeretet ősztöne ellen akarnék irni; ez nem abban talál kifejezést, hogy embertársunkat előbb testileg és szellemileg tönkrejutni engedjük, hogy azután neki a szájalom és jótékonyág keserű kenyerét vethessük, hanem a valódi felebaráti szeretet abban áll, hogy embertársunkat egy gonosz következménytől őrizzük meg

a végből, hogy ő is ép oly szabad és vidám érzelmekkel teljesíthesse kötelességeit, mint mi a mieinket.

Hogy Anglia nem egy század előtt ismeré föl ennek igazságát, na borzasztó módon boszulja meg magát. 1867-ben Angliában 958,824 szegény találtott, s csak maga az államsegély 9.989.121 font sterlingre rugott.

Tekintsünk el az ügy érzelmi oldalától s forduljunk a károkhoz, melyek a munkaveszteség folytán az egyest épen úgy mint az államlétet érik, úgy azt találjuk, hogy egy angol író számításai szerint a halandóság lejobb szállítása 100,000 emberéletet jelent, mely mind a lakviszonyok következtében vész el. Minden életet 50 font sterlingre becsülve évenként 5 millio font sterling eredményeztetik. A haláleseteknek ötször annyi betegség felel meg, mely egészségügyi reformok által hasonlókép megakadályozható lenne s mely szinte 5 millio font sterlinget képvisel. Az angol munkás évenként 12 napot veszít betegség által, tehát jövedelmének $\frac{1}{30}$ részét. Magyarországon célszerű lenne következő pályakérdéseket kitüzni: mennyit veszünk halálózási esetek által? mennyivel nagyobb a betegségi napok által okozott veszteség nálunk mint Angliában?

Ha a négy nagy városi halandóságról létező adatokat vesszük alapul, úgy középszám ezer után 31, mely ellenében a cholera betegeket levonva Pestnek halandósága minden ezer után 24-gyel többet mutat, vagy miután 1866-ban Pestnek 142,800 lakosa volt,

3428 emberéletet jelent. A következtetések e tényekből mind szegényügyi viszonyaink mind a tőkevesztés tekintetében az előadott adatok nyomán könnyen levonhatók.

Közvetlenül ama kérdések tolnak előtérbe, hogy ezen eredmények mily okoknak tulajdoníthatók és hogy viszonyaink oly természetiek-e miszerint e bajokon többé segíteni ne lehessen? A phisicai ok egyrészt a lakhely kérdésre mint ilyenre szoritkozik. Azonban nem szabad hinnünk, hogy a ma mindig praegnansabban előlépő lakás szükség vehető fel az 1866-ki halandóság főtenyezőjének, mert ha ennek aránya viszonyban állana a házak lakosainak számával, ugy Pestnek a sorrendben a második rangot kellene elfoglalnia, miután Londonban 8, Pesten nem egészen 27, Berlinben 32, Párisban 35, sőt Bécsben 55 lakos esik egy házra. 1866-ban Pesten 5336 ház vala 142,800 lakossal. A baj — mint már fentebb jelzők — mélyebben rejlik s a teljesen elhanyagolt közegészségi viszonyokban keresendő. Egyszeri ut amaz utczákon, melyek kiválszólag a munkás osztályok által lakatnak, megtanítja hogy honnan jó, miszerint 7.69% a hagymáz, 17,07% gümőkórnak, 19.35% tüdőgyuladásnak esett áldozatul, mindezek oly betegségek, melyek egyfelől a földalatti s czélszerűtlen lakásokban, más felől pedig a por és miasmaticus állagokkal terhes levegőben veszik eredetöket. És sajnálatomra be kell vallanom, hogy épen e momentumok nemcsak hogy nem csökkentek, hanem a lakosok egészségének kárára félelmet gerjesztő terjedelmet vőnek. Ehhez társasul a

várákosásokat túlhaladó lakosszaporodás által szültlakásszükség következménye s oly betegségi s halálzási tábláknak nézhetünk elébe, melyeknek csak a sirásó örül. Igen sikerült értekezésében a lakásszükség fölött dr. Sachs azon esetet, mely találóan alkalmazható Pestre következőkép jellemzi: „Nagy munkás tömegek összehalmozása némely kedvezően fekvő ipar- és kereskedelmi piaczon az új kornak még előre nem látott tüneménye s a közegészségügyi politikának lépést kell tartania ez össztömegülés gazdagságával, nehogy az élettartam csökkenése által érzékeny büntetést szenvedjen.“ Egy lélegzés bármely utcáján a Lipótvárosnak, mely legalacsonyabb halandóságot mutat, megismerteti az embert a közgondoskodás első feltételével az „utcák tisztaságával.“ A szemét elhordásával elhanyagoló bérlőnek elég dolgot ad a halottak kiszállítása.

Pompejít a Vezuv egy kitörése temette el; Pest is talán eltűnhet előbb-utóbb a föld felületéről, ha a fokozódások meg nem akadályoztatnak. Valóban kecsesítő kilátás!

Vizsgáljuk meg s vegyük tekintetbe röviden a közép élettartamot, mely szinte egyik tükre ama különbségeknek, mely az itteni s más helyeken található lehetséges munkaképesség tekintetében létezik. Csak az által, hogy valamely országban a munkaképes népesség nagyobb növekvést nyert a megérni kezdő gyermekek közül, nő a termelési erő, annál is inkább, ha az új nemzedéket testi és szellemi tekintetben a kor kívánalmainak és haladásának meg-

felelőleg nevelték és képezték ki, így az erő meggyöngyítetlen marad. Azon gyermekek nagyobbodó számával, kik a keresetképes időt elérik, emelkedik az élet középtartama és viszont. Wappäus szerint gyermekeknél az átlagos halandósági szám városokban 33% , ennek megfelel Londonban is az, hogy $3\frac{1}{2}$ gyermek közül az első 5 évben egy elhal. Pest azt az igen örvendetes tényt mutathatja föl, hogy 1866-ban 7158 gyermek született, míg ugyanez évben — a 455 cholérában elhaltakat levonva — 4020 gyermeket ragadt el a halál, tehát a születéseknél 56% -nál valamivel többjét. A különbség 23% , s ha ezt a londoni 30 évi átlag után nyert elhaltak közép élettartamából leszámítjuk, úgy azon eredményhez jutunk, hogy Pesten a középélettartam 25 év. E számításnál talán Pest javára kis differentia mutatkozhatik, miután a magasb korosztályok Londonban inkább képviselvék. Így például Londonban 1000 személy közül a 20-dik életévet 520 egyén éri el, Pesten 420, 40 életévet ott 380, itt Pesten 310 tölt be.

Az időszakai halandósági közlemények alapján nyert átlag számítások 23 és 24 év között ingadoznak. Párisal összehasonlítva az élettartam közép száma még kedvezőtlenebbé alakul, mivel itt a gyermekhalandóság úgy arányul mint egy a négyhez. a 20 életévet meghaladók száma 523, a 40 évet meghaladóké pedig 443, s a középélettartam a 38-ik évet éri el. — Habár megengedjük, hogy magának a lakosságnak tisztasága is nagy mérvben járul az egészségi állapotokhoz, úgy e jó szokást — épen úgy mint min-

den mást — kívülről jövő behatások által kell felébreszteni. Hogy ez Pesten nem történik, tanusítják a külvárosokban felhalmozott szemét- és pordombok, melyek elhordását egy a város által védett magánszemélynek kellene eszközölni, ha azt el nem hanyagolná. Ma még, midőn a város szépítése ügyében boulevard építési tervek vannak napirenden, a tisztátlan víz és a benne levő alkatrészek lefolyására rendelt utak oly csatornáknak, melyek a házak udvaraitól az utca részén és ennek hosszúságában huzódnak a csatornanyílásig. Azt hiszik-e a város atyái, hogy a városi kiadásokat a boulevardokból fogják fedezhetni? Hogy óriási tervezetek önmagokból fizetődnek ki? Mire való eldórádót teremteni akarni, ha az alatt a község létele megsemmisül? Rakjatok csatornákat, a polgár — legyen gazdag vagy szegény — követelheti, hogy az udvarok a hetekig fekvő szeméttől teljesen megtisztíttassanak, hogy ne legyen kénytelen, a dögleletes légben, mely a piszokdombok lerakodási gázaival van telve, az adóbiztost fogadni, ki őt végrehajtás büntetése alatt hívja föl adóinak lefizetésére; akkor kötelességeiteknek megfeleltetek.

Ha valamely városnak összjövedelme az évek hosszú sorára megterheltetik adósságokkal, úgy a terheltek is igényelhetik, hogy hathatósat szolgáltatassanak érte s a kiadásokért a legszükségesebb intézmények létesíttessenek. A közéletre szükségesek felismerésében s sorrendjének felállításában Pest városának nincs szerencséje. A szűkkeblű nyárspolgárság és tulhatalmas aristocratismus időinek öröksége, hogy művek

létesíttetnek, melyek első sorban a kiváltságos köröket illetik, a nélkül hogy a segélyre szorultak nagyobb számát vagy a szükségletet tekintetbe vennék. A községek sok intézkedéseiben átlátszik a „tel est notre plaisir.“ Azt hiszem, hogy azon idők lejártak, hol a hatóság ambícióinak, melyek a lakosság nagy részének életkérdéseit figyelem kívül hagyják, minde- nek előtt eleget kellett tenni. Nem tagadható, hogy a vízvezeték jótékony hatást fog gyakorolni, mégis meg kell vallanunk, hogy tekintve a városrészeket s lakóik számát, tekintve az egészségi viszonyokat, ez leginkább oly kerületeknek szolgálend előnyére, melyek ugy is legkedvezőbben állanak. A Teréz-, József- s Ferenczkülvárosban a lakosságnak legalább $\frac{2}{3}$ része lakik, halandósági arány a Lipót, Ferencz- és Józsefváros közt ugy áll mint 1 : 5-höz, ugyanily arányban élvezi e negyedek lakója a vízvezeték jótékonyosságát? Nem. Ama szűk utcákban, melyekben a lakosság sűrűsége a legjelentékenyebb, hol oly lakások találhatók, melyek aránytalanul sok lakóval bírnak, hol néha egy 1200 köblábnyi térfogatú helyen 4 személy is alszik, míg az egészségnek csak 3200 köbláb felel meg, ide a vezeték egy része sem ér, hogy a légben található állati és szervi miasmaticus parányokat lerakodtatná, azon városnegyedek lakói szükségleteikkel még annyira előre nem haladtak, hogy a vízszerezés munkáját pénzzel megfizethetnék. A halandósági számok különbségei nem az által mellőzhetők, ha a nádor- és szövetségezteza lakójának szabadságára bizatik, hogy fizetésért kony-

hájában merithesse a vizet, hanem ha oda töreksziünk, hogy mindenekelőtt — a jelen irat kezdetén elősorolt alapfeltételeit az életnek; szellőztetést s csatornázást, levegőt s világosságot létesítjük. Mit ér ha a földrajzokban meg van említve, hogy Pest, Magyarország fővárosa, vízvezetékekkel bír, ha e mellett az is megemlítetik, hogy a halandósági szám 55⁰/₀ magasságát éri el. Oly javításoknak kellene történiök, melyek a nagyobb halandóságot föltétlenül leszállítják. Nem azon intézményekre kell tekintettel lenni, melyeket kiválóan csak a jómódu polgár élvezhet, városi képviselőtünknek nem azon szempontokból kellene kiindulnia, hogy terveket létesítsen, melyek külsőségeik által azonnal szembe ötlenek, s melyek egy vizsugár magasságától függenek.

Városi ügyeink kezelőinek mindenek előtt arra kellene gondolniok, hogy — miután Pest azon hívattással bír, hogy iparvárossá fejlődjék, — a közjóllét előmozdítását, mely a munkaerőre befolyással bír, tartsák szem előtt, az ez irányban tett újabbkori vizsgálatokat ne tekintsék néhány unalmas buvárló felesleges időöltésének, hanem olyasoknak, melyek az emberi társaságra kiváló haszonnal vannak.

Ez iránt minden nézet ezen egy pontban összhangzásban van: Fordítsátok a kölesönöket munkáslakhelyek építésére, hogy a betegséget okozóknak ismert lakok helyén a ti és utódaitok jólléte végett szellős, egészséges lakások emelkedjenek.“ — Ezen viszonyok hatásai szépen nyomott tudósítások által el nem üzhe-

tők, az ily rákbajok ellen az emberi akarat teljes hatalmával kell küzdeni. Hogy az eredmények el nem maradnak, mutatja az, hogy Pesten $18.\frac{9}{10}$ lakosra, Párisban, $37\frac{7}{10}$, Londonban $40.\frac{1}{10}$ lakosra esik egy haláleset.

A multtal leszámoltunk, de hova vezetne a jövőben, ha más utra nem térnénk? Szigoru kötelessége a kormánynak, hogy azon esetben, ha az ügyvitel egészségi tekintetben továbbra is ily lassu, törvény útján tegyen intézkedéseket, melyekre támaszkodva a helyi hatóság köteles legyen a hiányokra figyelmét fordítani s orvoslást eszközölni. Mint Angliában ugy nálunk is törvényileg ki kellene jelenteni, hogy 3 lakos követelheti, miszerint az egészségnek ártó helyek az egészségügyi bizottság által megvizsgáltassanak, s ha szükséges eltakaríttassanak. — Az egészségügyi bizottság rendeletei a hatóságok által végrehajtandók. A helyi hatóságoknak szigoru utasítás adandó az iránt, hogy mily tisztasági rendszabályok induljanak ki tőlök, hogy a közegészségi rend fentartassék. Az egészségi bizottságok a legfelsőbb közegészségügyi hatóságnak alá rendelvek, mely a belügyminiszterrel közvetlen érintkezésben áll, ezen legfőbb hatósághoz intézendő minden felelbezés, és az a képviselőház előtt a belügyminiszter által repraesentáltatva annak felelős is. A kormány s a népképvisélet feladata ez állapotokra már az okból is szigorubban felügyelni, mert a rajzolt bajok az államéletnek három vitalis oldalát károsítják, név szerint: a közjóllétet, az adó- s a védelmi képességet.

Mi a külfölddel a bel- sőt talán külföldi iparpiaczon is versenyezni akarunk, csupán akarattal ezt el nem érjük, hanem tennünk is kell. A lehetőség a munkatermékek piacán állást szerezni, mind az őstermelényekben való bőség, mind a földzajzi fekvés által meg van adva. A természet adományai csak azon népeknek képeznek aranybányát, kik a barbarok indolentiájából kiemelkednek s felismerik, hogy „hass és munkálkodjál, hogy jó dolgod legyen“ a parancsok nem legutolsója.

Összefoglaljuk a lakosok phisicai jóllétéhez szükséges rendszabályokat :

1) A munkás lakosság összetömegesülése esetén munkás lakhelyek építése a város által gyámolítandó, sőt ha szükséges, ilyenek még a város költségén is építendőek. Ez annál könnyebben történhetik, mert építési intézetek létesíthetők, melyek ez építkezéseket foganatosítják. Mivel a törlesztést a haszonbér biztossá teszi, ugy a városi igazgatás kezesség alakjában csak erkölcsi segélyt nyújt.

2) Kiürítése mindazon lakhelynek, mely az utcák színvonala alatt fekszik.

3) A pinzelakások bérbeadásának s építésének betiltása.

4) Felügyelet, hogy a lakhelyek lakóinak száma tulságos nagy s az egészséget veszélyeztető ne legyen.

5) Oly városrészekben, hol nincs kielégítő csatornázás, szigoru ellenőrzése a szemétködrök kiüríté-

sének, valamint rendes, hetenkint kétszer eszközöltött eltakarítása a hulladékdomboknak.

6) Szembetűnő egészségveszélyes helyek megszüntetése, melyek megvizsgálása a városrész három lakójának kérelmére eszközzendő.

7) Kiterjedt csatornázás.

8) A házak újjá- vagy átépítésénél a Water Closets alkalmazása kötelezőnek mondandó ki.

9) Mindenekelőtt pedig köztisztaság, megfelelő kövezés, mely az eszközzésbe vett intézkedéseket nem hátráltatja, hanem elősegíti.

Ezen szabályok és rendelkezések létesítése könnyű, ha az akarat az illető helyeken meg van. Nem látom be, miért lenne nehezebb hasznos intézményeket a polgárok segélye s gyámolítása mellett eszközölni akarni, mint például adókat behajtani, melyek a városban mai napig majdnem semmiért fizettetnek. Csak egy kísérletet kellene városunk tiszteletreméltó előljáróinak tenniök, ezen a lakosok testi jólétét előmozdító rendeletek életbeléptetését komolyan akarni, és megvagyok győződve, hogy a lakosság segélyével elmaradni nem fog, mert csak a tisztasági érzet felébresztésével képes a piszok és szenny iránti undor annyira emelkedni, hogy az ellenhatás szükséggé, a tisztaság általános érzetté váljék. Az állítás nem mérész, hogy kevesebb, közegészségre ügyelő közegre lesz szükségünk mint adóbehajtókra, ez utóbbiak száma pedig annyival is inkább fog alábbszállani, mennyivel az egészség megerősbulése a keresetet rendesbé, nagyobbá, a betegápolási és temetkezési

kiadásokat csekélyebbé fogja tenni, szóval az adó-fizetés könnyebb lesz.

Terjedtebb határban ismertetem ama kört, melyben a közorganumok tevékenysége és hatása nyilatkozzék. Oly művek és rendszabályok lelnek benne helyet, melyeket általában az egyes anyagi ereje nem, de igen is az egységes összeműködés vihet keresztül.

Az intézmények közé sorakoznak azok, melyek az embert arra indítják, hogy a népésedési attractio pontjai felé iparkodnak, a városokba, hol egyfelől a kereslet s kínálat élénkebb, másfelől az egyes letelepültnek szerény hozzájárulása oly intézkedések megtételét lehetségessíti, melyek az életkedvet fokozzák, a comfortot — mi alatt nem a kényelem, hanem az egyenlő költségviszonyok közötti élvezet értendő — lehetővé teszik. Így tehát ezek oly rendszabályok, melyek az embernek fáradozásait kisebb működési körében nem zavarják vagy azok eredményét fölemésztik, sőt inkább olyanok, melyek a lakosnak egyéni erőlködéseit embertársai iránt levő kötelességeinek s tekinteteinek teljesítésében elősegítik. Csak ily alapon gondolható egy városnak, kivált iparvárosnak a szabadkereskedési államban gazdasági jólléte s virágzása, hol az egyéni erők kiképzésének s fölhasználásának a legmagasabb pontot kell elérnie. A föltétlen, de az emberi érzet által mégis határok közé szorított akaratszabadság több hatalmat gyakorol, az embernek nagyobb energiát kölcsönöz a munkához, mint jutalmak és közalkalmakkori fényűzés s több más ily külsőség, melyeknek a tárczát csak a szükségesség létezésénél szabad terhelniök.

A tények eléggé vigasz nélküli területéről, melyek Pestvárosa lakosai testi jóllétének előmozdítását constatálják, a nagy halandóság és valószínűleg magas betegségi szám második okát a törvénytelen szülöttek nagy számában találjuk.

A házasságon ki-vül szülöttek száma általában többnyire valamely lakosság erkölcsösségének vagy erköletelenségének mérveül vétetik fel. Ezen felfogás annyiban helytelen, mert habár egy részök bizonyára az erköletelenség rovására irandó, egy kiváló részök a társadalmi állapotok hiányain alapul, melyek közt a házasságkötés és letelepedés nehézségei legelőkelőbb rangot foglalnak el. Hogy e nézet indokolva is van tanusítják Queteletsnek Brüssel, M. Farr urnak London és M. Villermének Páris részére tett felvilágosításai, melyek ama tapasztalásban összeütnek, hogy a törvénytelen szülöttek maximuma a főrangnak negyedeiben fordul elő, hol immoralitásról szó lehet, miután nem a viszonyok nyomása kényszeríti az illetőket a társadalmi szabályoktól eltérésre; a viszonylag legkisebb szám pedig a munkás lakásokban észlelhető, mely pedig még mindig a házasság nehezítésében s költségeiben leli okadatolását. A statistikai adatok egybeállítása elegendő lesz annak bebizonyítására, hogy az akadályok, melyek egyrészt az egyházi házassági feltételek által okoztatnak, igen nagy befolyást érvényesítenek a törvényes és törvénytelen születések számára s hogy a coelibatusoknak nem kis mérvben kell a házasságon kívüli gyermekek szaporításához járulniok.

London a születések számaránya tekintetében 4⁰/₀ törvénytelen 100⁰/₀ törvényeshez tüntet elő. E számban mindazon előny nyilatkozik, mely a polgári házasságból, a nőtlenségre kényszerültek csekély számából, kiknek összes száma Angliában 1861-en 1216-ot tett, katonai viszonyok a jobb nevelésre fordított figyelemből az államlétre háramlik. Pesten vallási szempontból azt találjuk, hogy a befolyásnak, melylyel a köteles egyházi beszentelés a házasságnak állami törvényesítésére van, különbség nélkül minden keresztyén felekezetnél a törvényes születések hátrányára igen nagy-nak kell lennie. Még a belvárosban hol a népességnek átlag legműveltebb része lakik, az 1866 évben 301 törvényes és 103 törvénytelen katholica vallásu gyermek tehát 33¹/₃⁰/₀; a Lipótváros, mely szinte a műveltebb s vagyonosb lakosság egy részének ad szállást, ugyanazon évben 60⁰/₀ katholika vallásu törvénytelen szülöttet mutat fel a házasságból szülöttekhez viszonyítva. — A Terézvárosban 64¹/₂⁰/₀ törvénytelen s 100⁰/₀ törvényes szülöttet irtak össze. Sőt a Józsefvárosban 72⁰/₀ azaz 1102 házasságban szülöttre 792 törvénytelen jutott. A Ferenczváros a fentebbi kimutatásokhoz képest aránylag kedvezőbb születési számot tüntethet fel, még pedig a törvénytelenre nézve a 48⁰/₀ arányszámát. A katholika egyház által regisztrált születéseknél 100 törvényes születésre ötvenhat törvénytelen esik. E számhoz nincs hozzáadva a Rókus-kórházban ugyane valláshoz tartozó 17 törvényes és 202 házasságon kívüli születés. A többi hitfelekezetek sem örvidenek kevésbé kedvezőtlen ered-

ményeknek. Az ágostai vallásu születések 58% a 100%-hezi viszonyt mutatják, sőt a helvét hitvallásba felvett törvénytelen ágyuak 72%-ét képezik az összes e vallásbani szülötteknek. A zsidókróli adatok annyiban érdekesek, hogy ma szemléleteket tehetünk az iránt, hogy a ghetto s az elzárkózottság idői mily hatással vannak a családi élet épségére, s azt találjuk, miszerint 100 törvényes gyermekre 0.05 törvénytelen esik, azaz 1866-ban 1087 házasságban született és 53 törvénytelen születés fordult elő. A valószínűség azt mondja, hogy e különbség a viszonyok befolyása alatt minden évben csökkenni fog.

Ezen számok el nem utasítható bizonyysága annak, miszerint vannak vidékek, hol az egyház hajdani áldásai hatásukat vesztek. Itt azonban csak azon befolyásokat akarom ismertetni, melyek az egyháznak a tisztán polgári ügyekre való tulkapását illetik. A modern állam a törvényesen elismert házasságot csak a polgári hatóság iránti kötelezettségek teljesítéséhez kösse, de a külsőségek még ezeknél is minimumra vonandók le. — Hogy magamat az egyház oldaláról jöhető támadások ellen megvédjem azt jegyzem meg, hogy csak az államtársulatról mint ilyenről szólok, a dogmákat pedig, melyek az egyházak s hitválóik közt uralkodnak, megérinteni nincs szándékomban. Annál kevésbé, mivel a hit a különböző vallásközületek által meghatározott tanukból áll, melyeket a vallás azaz: azon jótétemények föl ismerését, melyek az emberre s az összeségre a rendezett és erkölcsi együttlétből háramlanak, megállapít. Ezen jótéte-

mények szaporítása képezi az állam czélját. — Az államra nézve, ki a hittanokat csak különféle tanulmányok tekintse, minden vallásnemnek, mely a fentebbi alapfeltételeket nem sérti, egyenlőnek kell lennie. — Tekintet nélkül reájok, csak a tevékeny polgárt tartsa szem előtt, alkosson általános alap-törvényeket, melyek csak az államélet szerencsés fejlődésére vezessenek. — Hogy e czélt a házasság körüli rendszabályainkkal nem érjük el, tanúsítja a törvénytelen születések tulszámának kedvezőtlen befolyása a halandóságra s a valószínűleg igen magas betegségi szám, miután be van bizonyítva, hogy a halandósági szám számtani arányban áll a törvénytelen születések számához. 1866-ban 7158 gyermek születési összege mellett, 4020 halt el — be nem számítva a cholera-áldozatot. [Míg Pesten 7 gyermekre 4 haláleset jó, Londonban 11 $\frac{1}{2}$ -re három, sőt Párisban 14-re csak három jut. Miután a termelés bármi terén a concurrentiának lehetségesítésénél a munkaerő egyik főtényezőt képez, ez pedig csak a népesség mérvével emelkedik, úgy kétségtelen a népességi szám emelkedése születések által más városokhoz viszonyítva nálunk kedvezőtlen arányt mutat. Hogy kiválólag a szülötteket túlélők száma nagyobb mérvben képes a népességet szaporítani, mint idegen egyének becsopotosulása, az egyesült államok szövetségének — mely minden idők legnagyobb bevándorlási állama — bevándorlási kimutatásaiból látható. 1840-től 1860-ig mintegy 4 $\frac{1}{2}$ millió egyén vándorlott be, míg a népesség 14 $\frac{1}{2}$ millióval szaporodott.

Ha a halandósági számot Pesten és Londonban kiszámítás alapjául vesszük, úgy azt találjuk, hogy — miután Pesten 7 szülött közül az első 5 év után csak 3, Londonban pedig $11\frac{1}{2}$ közül 8 marad életben, vagy 100 született közül 69-nek jut a kilátás hivatását elérni, míg Pesten csak 43% bir ama korhoz közeledni, melyben az ember képessé lesz, hogy a természet ingyenes ereit fölhasználja, s miután Londonban 100 lakosra $3\frac{3}{4}$, Pesten pedig ugyanannyira 5 születés esik, úgy Londonban évenként 100,000 lakosra 2580 erőteljes gyermek, holott teremtmény jut. Pesten csak 2150 teremtmény jut, mely az ellenállhatási időt átlépi, e szerint 100000 embert évenkénti 430 egyén elvesztésével érint tevőleges kár. — Hogy a magasb életévekben is az emberek halandósági számának aránytalanul nagyobbnak kell lennie, kimutatja egyik értekezésében a statisticus Legoyt (Conditions d'accroissement de la Population française).

Ezer születés közül tulélik :

	az 1. évet	5. év.	20. év.	40. év.	60. év.	80. év.
Franciaországban . . .	791	699	583	443	287	55
Angliában	763	595	520	380	250	80
Magyarországon . . .	644	478	392	290	155	29

Az élettartam amnyiban összefüggésben áll a törvénytelen születések számával, mennyiben a házasságon kívüli gyermekek elhanyagolt szellemi s testi neveltetése oly teremtményeket alkot, kik részben betegesen tengődnek, részint rendetlen életmódjuk folytán rövidebb élettartammal bírnak. El nem sza-

bad felejteti, hogy a proletariatus, azaz a tulajdont veszeléyztető és a munkától iszonyodó emberek szinte ama sorokból erednek. Ha felvesszük a fentebb érintett Londonnal szemben mutatkozó élettartamot úgy évenként 826 embernyi pozitív veszteséget lehet minden százezer lakón észlelnünk.

A házasság elé gördített akadályokon kívül a telepedésnek Magyarországon törvényileg nem szabályzott viszonyai is szembe veendők, melyek szinte befolyással bírnak a törvénytelen szülöttek számára.

E pontot csak azon szándékkal akartam megemlíteni, hogy a kormányt s a törvényhozást emlékeztessem, hogy tüzetes letelepedési s bevándorlási törvényre van szükségünk. Ezek lehetővé teszik és szaporítják a munkaerő kívülről jövő többletét, mert a bizonytalan helyébe az állandóság lép. Mi sem akadályozza oly nagyon a letelepedést s a családi kötelék alapítását mint azon öntudat, hogy tulajdonkép csak türetünk és a még érvényben levő törvények alapján a községből, az államból kiűzhetünk. Misem sérti annyira az ember önérzetét mint ama gondolat, hogy egy állam vagy államkötelék terheihez járulnia kénytelen, a nélkül, hogy e közösség élvezetiben részesülhetne.

Mindenek előtt törvényileg ki kellene mondani, hogy belföldiek s idegenek magánjogi tekintetben egyenlők. A még ma sem módosított 1439-ki 5, 16, 77, továbbá az 1723-ki 116. 117. törvényezikkek a jog elvesztésnek tényleges törvényes alapját képezik, melynek az idegen a belföldivel szemközt alá

van vetve. Az iparágak legkorkorlátlanabb üzése az újabb törvényekben ne az állami vagy városi hatóságtól teendő függővé, hanem a szabad iparüzés az egyén szabad akaratára bízandó. — Még az 1848-ki francia alkotmány is, mely bizonyára szabadelvű, vét ezen alapelv ellen. Tizenharmadik cikkelye biztosítja „aux citoyens la liberté du travail et de l'industrie.“ Ámbár Franciaország csak a mérsékelt szabadkereskedési államokhoz tartozik a gyakorlatban a külföldinek iparszabadsága mégis könnyebbítettik. Magyarországon, hol határozottan a szabadkereskedés elvének hódolnak — nem kutatjuk joggal-e vagy nem — a letelepedési s iparszabadságot a legkiterjedtebb mérvben kell elfogadni.

Ellentétben az utolsó országgyűlési időszak alatt felmerült vágyakkal a földbirtokszerzést idegenekre megnehezíteni, mely rendszabály egyrészt nálunk az 1723-ki törvényekben, továbbá Angliában s Helvétzia némely cantonaiban főtartatik, meg kell jegyeznünk, hogy Magyarország társadalmi mezőgazdasági s ipar viszonyai, — tekintve a gyöngye népesedést s a birtokok nagy terjedelmét — csak úgy fognak határozottan észszerű javulásnak indulni, ha a colonisatio a mennyire csak lehet megkönnyebbítettik. Továbbá az államjogok megszerzethetése, melyek alatt: a területeni állandó tartózkodás s lakás joga, a honvédelem joga, még ha az illető más államban tartózkodik is, általános jogok gyakorlása, mint kérvényezési jog stb. figyelembe veendő. Ezen viszonyok törvény útján való szabályozása szükségessé vált. Egyik napikérdés megvitatása

s az idegen egyéni szabadságának megvilágításakor egy tekintélyes pesti napilap a svajczi szövetség alkotmányának 57. §-át idézé, mely így szól: „A szövetségnek jogában áll idegeneket, kik a szövetség bel- vagy külbiztonságát veszélyeztetik, a svajczi terület-ről kitiltani.“ Nem hiszem, hogy az ily elvek a jelen kornak megfelelnek. Magyarország szükségletei egész más természetűek, mint Helvétiaéi. Az idő, melyben e törvényezikk hozatott, más mint a mai. De még ha ily rendelet a legszelídebb alakban is szükségesnek találatnék az állambéke biztosítására, ugy másfelől a közjogok megszerzethetését; a tartózkodási évek bizonyos minimumához kellene kötni. Amerika idevonatkozó törvényeinek, melyek öt évi tartózkodáshoz kötik a közjogok megadását, (1802. február 18-kán tartott congressusi ülés) minden más hason törvény fölött elsőbbséget kellene adni, mert misem gátolja annyira a család alapítást vagy az idegen vállalkozók által esz-közlött ilyen telepítéseket — akár tőkések akár munkások legyenek — mint azon öntudat, hogy csak hosszú évsor alatti tartózkodás után, (mint Franciaországban hol az 1799-ki alkotmány 3. §-a, Ausztriában hol a polg. törvénykönyv 29. §-a 10 évtől, sőt néhol — mint Magyarországon hol az 1630-ki 30. t. cz. 3, 1741-ki 29. t. cz. stb. a hatóságok önkényes nézetétől rétetik függővé), jó az állam általi türetés helyébe a tevékeny lakos j o g a. A munkás hiánnyal szemközt, mely időnkint nemcsak a földművelési termelést veszélyezteti, hanem még az ipar reproductivonalis szerszámaiba fektetett milliónyi tőkét is kérdés

alá helyezi, a phisicai és erkölesi téren történő erő-
ködéseknek kitartóknak s komolyoknak kell lenniök,
hogy a nyugoti termelő államokkal, melyek a működők
magasb technikai képzettségével bírnak, a kül- és
belföldi piacokon versenyt futhassunk. — E sorok-
ból sokan kiolvashatnák, hogy a munkás lakosság
emelkedése főleg a munkabér magasságára nyomást
gyakorol. E nézet annyiban helytelen, mennyiben bár-
minemű termékek munka általi nagyobbodó kínálata
első sorban a vállalozási nyereséget azaz a veszély
és veszteséget való kárpótlást, mely a saját vagy
mások munkájából eredhető veszteséget s tőkét ér-
hetné, leszálltíáná. A vállalozói nyereség azon a
jövedelemből mutatkozó hátralék, mely az akár tőke
akár munka alakjában volt költségek levonása után
marad, mely tehát a természettől elsajátított ingyenes
erők áraival egyenlő. E szerint ha Magyarországon
szénbányászatra nagy számú munkás alkalmaztanék
ugy a verseny következtében fizetendő szénárak nem
annyira a munkabér alászállásában érvényesülnének,
mint inkább a vállalozói nyereség kevesbülésében.
A verseny szülte alacsony ár következtében iparok
fognak keletkezni s felvirágozni, melyek ma kétsé-
gesek vagy lehetetlenek. A munkabér körüli tapasztalások igazolják e nézetét. Az 1700. évben egy franciaia
földműves család közép bérszáma 135 fr 1813-ban 400 ;
1840-ben 500 fr ; volt ma 600 fr. Ellenben a szükség-
letek kielégítésére igényelt tárgyak részint csökken-
tek, mint az iparezikkeknel történt, részint állandók
maradtak, mint az az élelmiszereknél. Oly árak ma

törvénytelen szülött arányosítva 11.85. törvényesre. 1860-ban 12.05., 1861-ben pedig csak 12.02., 1863-ban 12.45-re esett. Másrészt a keleti és nyugati kerületek összehasonlítása a szabad intézmények tükrét tünteti elő. 1861-ben az aacheni kormánykerületben 3 törvénytelen esett 100 törvényes gyermekre, míg a boroszlói kerületben a középszám-arány 18⁰/₁₀-et tett. Páris, hol a törvénytelen születések egy nevezetes része okoztatik az erkölestelen életmód által, hol a katólika egyház a coelibatus kényszerével, a militarismus az ő kicsapongásaival veendő tekintetbe, csak 26 törvénytelen szülöttet mutat 100 törvényesre.

Bécs — mindazon intézmény összetalálkozása következtében, melyek a modern erkölesi fogalmak szerint a szaporodás folyamát gátolják — 51⁰/₁₀ mutat fel. Pest mint ezen adatok fölülmulja 1866-ban 4626 házasságban szülött és 2532 törvénytelen vala. Az arányszám 57⁰/₁₀. Míg más városok s államok a civilisáló befolyások következtében esökkenést mutatnak, nekünk ama kellemetlen esetet kell constatalnunk, hogy a házasságon kívüli születésekre nézve az 1865-ki évvel szemben az összs szám $\frac{3}{10}$ ⁰/₁₀-el emelkedett. — Épen úgy miként az első részben ama meggyőződéshez jutottunk, hogy a bajok, melyek az ember testi egészségét aláássák, az egyes által föl nem tartózkodók, hanem eredetöket a hiányos községi intézményekben találják, úgy az erkölesi potentiák fejlődésénél is az állami alapok föbbjeinek elhanyagolása okozza, melyeknek a fentemlitett irányokbani kinövéseket köszönhetni.

A megjelölt társadalmi bajok eltávolítása azon okokat is nagyban eloszlatja, melyekre hatásokként a szabályellenes családi állapotok következnek. A mondott okok eltávolításával a baj veszélyesebb politikai oldala megszűnik, s még az marad hátra, hogy az erkölestelenségéből keletkező egészségtelen viszonyokat is hatálytalanokká tegyük. Az egykori szám töredéke, mely Londonnak 1865-ben mutatkozó erkölcsi egészségállapotát mutatja, nem csak azon direct törvényhozói indokoknak köszönhető, melyek az állampolgárok javára létező akaratszabadság korlátait ledönték, hanem azon praeventiv rendszabályokban is keresendő, mely az ágyasságból született gyermekeket nem engedi a rendesen erkölesnélküli, elhanyagolt viszonyok közt felnőni, hanem e teremtményekre is kiterjeszti az állam gondviselését, hogy belőlök tevékeny embereket alkosson. Talán a természet hibája, hogy tekintet nélkül a társadalmi formákra — a bastardnak épen úgy, sőt talán még féktelenebb mérvben, mint a törvényes házasságban született férfinak megadja a nemzési képességet. E tény elégséges arra, hogy a származottakat ne hagyjuk posványos légkörben elveszni, hanem hogy őket az emberi társaság tevékeny tagjaivá neveljük. — A haszon nem csak az ember lelkiismeretének kielégítésében áll, hogy a gyakran bizonyára önhibájok nélkül szenvedők száma kevesbüljön, hanem hogy egyfelől a termelési erőök szaporodjanak, míg a tömegnyomor anyagi káraival az államtársaságra — elesik. Annyit tesz mint meggondolni, hogy a koldusgyerek alakjában, javító és

kéjházakban, börtönökben, tolvajlebujokban, beteg- és kórházakban mindazon rémalakok tenyésznek, kik szülőiktől az életutra örökségül nyomoru életet nyertek. — Hogy csak a felhozott következmények elháríthatók legyenek, érdemes az emberiségre, hogy ezen körökre fordítsa figyelmét, már azért is, mert a történet nagyon is sok bizonyosságát nyújtja annak, hogy a forrongási anyag ezen elemekből áll, melynek csak egy szikrára van szüksége, hogy az államban convulsiv mozgalmakat idézzon elő.

Főleg a nagy városok levének az államtest azon tagjaivá, melyek a jelenkor társadalmi bajait kiválóan előidézik s szaporítják, a politikai gyütömeget magokban összegyűjtik s fölmelegítik, s miután magok is könnyen meggyuladnak, az egész államot is lázas hangulatba hozzák. — A városok egyféle szervezete sem képes e bajokat s veszélyeket egészen elhárítani; de a jó szervezet mindkettőt csökkentené is, míg az erkölcsi és egészséges elemeket erősíti, amazokat elnyomni pedig segitené. Így nyilatkozik korunk egyik államgazdája ezen összviszonyok felől. — Az új kor győzelme ósies nézetek felett, mely főleg csak a győzőnek szolgál előnyére, hogy a hatást nem teszik az okért felelőssé, hogy az ártatlan gyermekek nem boszulják meg azt, mit nemzói talán a gyöngeség egy pillanatában vétkeztek. — Ma — midőn sok államokban még a felnőtt bűnbánó fegyencznek is alkalmat adnak a társaság munkás körébe visszatérhetni, arra is kell gondolnunk, hogy a gyermek az első csecsemőévek kényszerítő körülményei közt ne váljék

bélyegzett egyénné, hanem hogy előzetes intézkedések által őt a társaságnak megtartsuk. — A megtartásban és újra elnyerésben nem az elkülönítésben nyugszik az ember erkölcsi ereje. — Be van bizonyítva, hogy az áldozatok, melyek Angol, Francia, Svájc és Belgiumban szegénynevelési intézetekre fordítatnak, gazdagul megtérítettnek, mert nemcsak a közsegélyre kellő összegek bizonyos minimumon tartatnak, hanem a termelési erő, melyre a biztosított tulajdoni viszonyok is befolyanak — előmozdítatik. 1849-ben Anglia és Wales lakóinak száma 17 millióra ment, közöttük 939,419 szegény találtott, kiknek segélyezésére 7,710,617 font lőn fordítva; 1866-ban 21,400,000 főnyi népesség mellett mindössze 920,344 segélyezett vala, kik részére 9.792,193 font st. fordítatott. Mig a népesség szaporodása 25%-ot tett ki, a segélyre szorultak száma, daczára az 1863—1864-ki gyapot crisis következtében beállott, szorult munkásviszonyoknak 2%-kal kevesbedett. — A nemzeti jóllét emelkedésével lehetővé válik a szenvedő emberiségnek nagyobbbrészt segélyül juttathatni s ennek megfelel az, hogy az erre fordított összeg 1866-ban $\frac{1}{3}$ -dal többet tett, mint 1849-ben. Miként jelzők e társadalmi osztály javításának alapja a gyermekek jobb nevelésében áll, hogy szíveiket a jobb érzelmek behatásának megnyissuk. Angliában, hol ma a szegénynevelés rendszere a törvények által leginkább ki van fejlesztve, csak évek sora után ismerik fel, hogy csak az általános értelmiség emelése, mely az önmagáért és övéiérti fele-

lősség eszmemenetét költi az emberben, az elszegényedők növekvő számát gyökeresen egész a minimumig — képes levonni. Az utolsó század végén, egyik mély angol gondolkodó — Malthus — foglalkozott a népesedési elmélettel s rendszerének azon — Carey által szellemdusan megezáfolt — axiómához jutott: „hogy a népesség mértani, az élelmi szerek csak számtani arányban nőnek.“ Evvel a tömegnyomornak okát általában de főleg Angliára nézve megtaláltnak hitte. A mozgalmak folytán, melyek az elszegényült tömeg által előmozdítva Franciaországban lezajlottak, azonkívül mivel a Malthus által felállított alapelvek a kiváltságolt osztályoknak hizelegtek, tanai köztetszéssel fogadtattak, melyek az „Elméletek a népesedés elve felett“ czimű munkában kifejtvék. Így például, Malthus csak azon emberek házasságát helyeslé, kik képesek egy családot tisztességesen táplálni; különösen a munkásoknak ajánlá a nőtlenséget mint legjobb eszközt arra, a munkabért a munka kínálat hiánya által fölemelni. — Eltekintve, hogy a felállított elmélet, miszerint az élelmi szerek számtani arányban növekednek, hamis, mert prämissái nem csak általában a világra, de főleg Angliára nézve helytelenek, úgy a nőtlenség orvossága oly ut, mely nem a születések kevesbülésére, hanem inkább a törvénytelen születések tulságos szaporításához vezet. — Sajátságos, hogy nagy szellemek azt hiszik, mikép az elméletben szépen alkalmazott törvényeikkel a természetnek más menetet fognak adni; s gondolkodók ama nézetre adják magokat, hogy tartósan oly

rendeletek vihető ki, melyek a természet változhatlan ösztöneinek ellenére vannak. — Augustus idejében a római kormány, mely a házasságok s születések apadása miatt megijedt, oly törvényeket alkotott, melyek azon házaselekeknek, kik bizonyos számú gyermeket nemzenek, az államtól jutalmat biztosítottak. XIV. Lajos hasonlólag a népesség szaporodását akarta előmozdítani s a sok tagu családok atyjáinak jutalmakat tűzött ki. Az 1798-ki december 23-ki francia törvény 21. pontja az agglegények adóját felényivel emelte a házasoké ellenében, I. Napoleon szinte törvény útján kísérté meg a nemzési képesség növesztésének előmozdítását. — Sem az itt nevezettek, sem az ellenkező értelemben Malthus nem vitték odáig, hogy a természetet útjairól eltereljék. Erre mint egészre — be kell vallanunk — az ember befolyása majdnem semmi. Eredmény csak akkor érhető el, ha az ember fejlődésére kivált a legzsengőbb gyermekkortól fogva hatunk. S épen úgy miként az elhanyagolás általában elvadult embereket szül, az emberi természetnek a gyermekkortól kezdődő befolyásolása azon eszköz, hogy belé a művelődés erkölceit s szokásait csepegtessük.

A szegény-oktatásügy eredményének érdekében kibocsátott bizottmányi körlevelek kérdőpontjaira Sheats Henry Esqu. azt válaszolta: „Kérdésen kívül az oktatás a munka értékéhez egy intelligens munkást tón, ki a többi hason tulajdonságok mellett önmagára és munkaadójára nézve többet ér mint a tudat-

lan. Ez segíti őket, hogy a munkamódok nevezetes s gyakori változásaihoz alkalmazkodhassanak, melyek a tudomány föltalálásai következtében szükségessékké váltak.“ De az erkölcsi erők erősítése sem becsülendő csekélyre; mi Rev. E. Rudge tapasztalataira támaszkodunk, ki mint a Nurth Surrey kerület iskolájának káplánya, oda nyilatkozik: „hogy egész iskolában egy gyermek sincs, ki a szegények házába visszatérést degradációnak nem tekintené, míg csak képes fentartását tisztességes munka által létesíteni.“ A törvényhozás e része mint a szegényügyi törvényhozáshoz tartozó, Angliában egészen külön áll a közoktatás törvényeitől s azon törekvés folytán keletkezett, „hogy a szegény gyermek önmagát fentartó munkássá alakíttassék át.“ Ezen ághoz tartoznak az 1844 aug. 9-ki törvények „Act for the further Amendment of the Laws relating to the Poor in England“ törvény az Angliában szegényekre vonatkozó törvények további módosítására“, az 1855-iki acta 18. és 19. cikke „to Provide for the Education of Children in the Receipt of Outdoor Relief“ „törvény a gyermek tanintézeteket illetőleg, kik az ajtók előtt szednek alamizsnát. Közvetlenül ezek előtt 1854-ben bocsátották ki az ifjú fegyenczek jobb ellátását s javítását illető törvényt. Már 1837-ben a szükségességet előrelátván hirdettek ki egy törvényt, mely az ily egyének javítási módszerét megszabta, mely: „kóborló, segélytelen s bűnös gyermekek ellátása s oktatására jobb rendeleket tartalmaz, oly megjegyzéssel, hogy a kóborló

gyermek jobb tartására munkaiskolák alapítottak. Ezen intézmény oda van kifejtve, hogy „Certified Industrial Schools“ az államtitkár bizonyítványaival ellátott azon munka iskolák legyenek, melyekben a nevelés és fentartáson kívül a gyermekek ruhát és lakást is kapnak. Szegény örök a szegénységi törvény bizottságának beleegyezésével fölhatalmaztattak, hogy ily iskolákkal a szegény gyermekek — kik alatt koldus, kóbor és 14 éven aluli gyermekek értendőnek — fentartására s oktatására szerződéseket köthessenek. Mi az angol törvények gépezetét, melyek szoros kivitelök által nem holt betűket, hanem nemzedékeket szerencsétető eszméket tartalmaznak, nem akarjuk tovább kísérni. Elégtétellel mutathatunk mint emberek habár más nemzetséghez tartozunk is, arra, hogy az ember, munkáló, alkotó erejének felismerése s méltatása által az egyes birtokos kényszerülve van, nem az önzés „én és érettem“ álláspontján megállapodni, hanem valamivel a közjóléthez is járulni. Nem kevésbé alkalmas módon van Franciaországban gondoskodva arról, hogy felvilágosodás által az emberben a szellemi érzék-erők felköltessenek. 1864-ben Franciaországban 818 község volt iskola nélkül, 1865-ben csak 694 község nélkülözött minden iskolát. 1864-ben a szabad iskolák száma 2177-et tett, 1865-ben számuk 3500-ra szaporodott. — Mig 1826-ban 7140 személy lón nehéz büntény miatt elítélve, 1860-ban 5384; 1862-ben 4990; 1864-ben 4252. Említésre méltók a svajcezi községekben tett intézkedések a szegény elbukottak, elhagyottaknak munka-

képes emberekké való kiképzésére. — Magyarországon részére az 1868-ki 36. törvény 51. §-ában az elszegényedett osztályok iskoláztatására való azon intézkedést találjuk, hogy „a szegénységöket kimutató gyermekek tandíjat nem fizetnek.“ Oly eset a ritkaságok közé tartozik, hogy egy család szívesen nyilatkoznatná ki magát világon szegénynek, emélfogva e pont czélszerűsége tehát kevés jelentőséggel bír annál is inkább, mert az állam érdekében feküdnék oly sok előrehaladt állampolgárral birni, mint csak lehet.

Nem vonható kétségbe, hogy a műveltség, még ha csekélyebb fokú is, nevezetes befolyással van mind az életmódra, mind az erkölességre. Azonban nem kevésbé van ez az egészségi állapotokra is befolyással, mivel a tudatlanság az embertől beszámíthatóságát majdnem elvonja; a tudatlan a bajra csak a legnagyobb veszély idején fordítja figyelmét. Ezzel úgy van a közélet mint az ember; minél határozottabb az általános értelmiség, annál inkább iparkodunk azon veszélyeket elővigyázati rendszabályok által megelőzni, melyek a társasági együttélésből következhetnek, azonban az indolensek a bajokat figyelem nélkül hagyják megégni, míg a remegés pillanatában a segély vagy mentség utánni jajkiáltások töltik meg a levegőt, gyakran hasztalanul és jogosan hasztalanul, mert az eseményeket fejöik fölé hagyják nőni.

Mielőtt e részt, mely az egészségi viszonyok erkölcsi föltételeivel foglalkozék, befejezném, még csak egy körülményt akarok fölemlíteni, mely nem kevésbé járul általában az ember szellemi és testi jóllétének előmozdításához. Gyermekeknél az egészséges növés egyik alapfeltétele, hogy a test szabad mozgást tegyen a nélkül, hogy valamely specialis foglalkozásnak akár egy irányban, akár pedig egy megerőltetésben lenne kénytelen maradni. Ennek felismerése folytán a kormányok ösztönözve érzék magokat kijelenteni, hogy a gyermekek foglalkozása gyárakban vagy iparnál bizonyos minimal korhoz kötendő. — A gyermek foglalkozása iránti törvények mozgalma az 1833—40-ki években oly általános volt, hogy még az 1840-ki magyar törvény is — habár meglehetősen általánoságban tartott — rendelkezést foglal magában. Azon év 17 tezikkének 6. §-a meghatározza, hogy a 12 évet még meg nem haladott gyermekek csak oly gyári munkára alkalmazhatók, mely sem fejlődésöknek sem koruknak nem árt. Olyanokra a munkára alkalmazás ideje csak 9 óra lehet, kik a 16-ik évet be nem tölték s ezen 9 óra is egy pihenési óra által osztandó kétfelé. E törvényben, mely az 1840-ki év gyári s iparviszonyainak megfelelt, mindenekelőtt ama minimal időmeghatározást nem találjuk, mely Angliában az 1833. aug. 29-ki törvény által a 9-ik életévre, Franciaországban az 1848-ki törvény által 8. életévre, Poroszországban 12. életévre szabja azon időt, mely előtt egy gyermeket sem szabad akár gyárban, akár valamely iparnál foglalkoztatni. Továbbá, miután sem-

minemü felügyeleti közeg a törvény határozatainak megtartására nincs, nagyon is kétségbe vonhatni, valjon nem vétetnek fel gyermekek olyan foglalkozásokhoz, melyek nem csak növésüket gátolják, hanem tényleg egészségellenesek is. A magyarországi magas munkabér mellett nagyon kétséges, hogy építő és gyárállalkozók nagyon szívökre veszik-e ezen rendelkezéseket. S Istent áldhatjuk, hogy az arató gyermekek a „Gangrendszerben“ sem kerülnek szemünk elé. Anglia e törvények rendszerét legtökéletesben kidolgozá, s ott szükségesnek találák külön gyárfelügyelők kinevezését, kiknek feladata a felett ügyelni, hogy ne cselekedjenek a törvények ellenére. A cislajtáni kormánynak csak szerencsét kívánhatunk, hogy más nemzetek tapasztalataiból hasznot von, s ezen alapelveken nyugvó törvényt szándékozik alkotni. Az 1840-ki törvényben továbbá a munka idő igen magasra van szabva és ez a jelenkor tapasztalatainak legkevésbé sem felel meg. Eltekintve attól, hogy minden gyermek oktatása az 1868-iki iskolatörvény egyik főfeltétele, még a gyermeknek a mozgásra s pihenésre is elegendő idő adandó. A 12 évet meg nem haladott gyermek hat órai munkabani erőfeszítése a legmagasb mértéknek veendő.

Hogy törvények, ha általában ellenörködésnek alá nem vetvök, kivált hol a jogi személyek egyike viszonyok által a erőtlenebb az egyes mint a közület érdekeit közvetlenül nem sérthetik, nem fog méltányoltatni a jelenkor tényei bizonyítják. 10—12 éves fiuk Pesten a házak építésénél téglavetésre alkalmaztatnak; ki a

mész és téglapor pusztító hatását a tüdőre ismeri, hogy mily károsak e kezelés mozgásai a gyermek egész testére, kimagyarázhatónak találandja, hogy a tüdővészes munkások azon része, kik 20-ik évökkel életutjokat befejezik honnan jó.

A rajzolt állapotokat megint olyaknak tekinthetjük, melyek általános jellemöket azon, a munkaerő fejlődésére befolyó törvényekben lelik, melyeket a kormány alkotni köteles, s melyekben azután mindazon intézmények csoportosulnak, melyek a rendezett fejlődött viszonyok emelkedésével a magánassociatiót fogják előidézni. Mint szükséges alapfeltételeit a törvénytelen születések alábbszállásának mind a politikai nehézségek álláspontjából mind az erkölcsiségéből következőket jelöljük ki :

- 1) A kötelező polgári házasság behozatalát.
- 2) A jelenkor igényeinek megfelelő honfisági törvény alkotását, és teljes iparszabadságot.
- 3) Helyhatósági intézkedéseket a szegény, segélytelen gyermekek nevelésére.
- 4) Oly törvényeket, melyek a municipiumoknak ez iránybani tevékenységöket megszüntetik.
- 5) Szigorun kezelt törvényeket, melyek mind a gyermekek tanítására mind munkára való alkalmazásukra sulyt fektetnek.

Sokak azon véleményben lehetnének, hogy ily törvények és intézmények alkotásával még várhatunk, mert mi az ipar mezején még annyira elő nem haladtunk mint Angol- vagy Franciaország s más iparos állam. — E nézet két oknál fogva egészen hely-

telen. Ez értekezés csak oly rendszabályokra szorított, melyek nem helyi specialis jellemmel bírnak, hanem általában minden államtestre s tagolataira alkalmazhatók, melyek a termelő képesség fejlődési stadiuma felé törekednek. Mivel pedig azon államok, hol a haladás a jelen nézetek magaslatán van, a munkaerők kellő rendszabályok mellett a rejlő képességek s szolgáltatások fejlődését segítik s olyanok melyekkel a világ- és szárazföldi piacok fövenyén a munkatermények eladása felett küzdenünk kell, úgy előrelátható, hogy ha erőködéseink azokéval állandóan lépést nem tartanak termelési ágaink nem tarthatók és az eddig a beállott tőkebőség folytán ányarokra fordított főleg álló tőkék értéköket elvesztendik, az ország tehát nem csak átalakítási gépekben, hanem a már megtörtént tőkésített termelés tekintetében is szegényebb lesz. A társaság tőkélyesbülését tárgyazó ezen elméletektől elválni annyit tenne a gyakorlatban mint a legmagasb általános életezélttől elválni, mely abból áll: „az embernek szűkebb értelemben állampolgárnak, tágasbban világpolgárnak, jóllétét előmozdítani s tőkélyesbiteni, mert csak az embertársak megelégedésével s szükségleteik kielégítésével képzelhető az összeség egysége, békéje s az egyes boldogsága.“

Ezen irat befejeztekor nem hagyhatom el, hogy emlékeztetve az első mondatokra vissza ne térjek.— 30 évvel ezelőtt kezdettek a magyar államférfiak a physiocraták alapelveitől eltérni. — Az eszmefejlődést

a történet közbejövő eseményei gátolák. — Kevés év óta a szabadelvűbb államélet szabadabb érlüktetéseit érezzük, bárcsak vele az egyéniségek mozgalma is elfoglalná megillető helyét. A „munka“ becsülése ama hitvallás, mely majdnem mindenkinek ajkairól hangzik, — utógondolatokkal-e vagy azok nélkül — akkor bizonyuland be, ha a hitvallások czélzatai a tekintetbevétel concrét alakjaiba mentek át. — Ha ez nem fog történni, ugy az utolsó évek eseményeinek Facitja szappanhólyag volt, mely a reá fordított fuvallatot alig érdemlé, (fuvó! kár fáradságodért;) az ellenkező esetben azt eredményezzük, a minek létesítéseért egy önálló nemzet társadalma s törvényhozása a 19-dik században felelősek.

DE BALLAGI GÉZA.

93
720

NÉHÁNY SZÓ

AZ

ÜGYVÉDRENDTARTÁSRÓL

FÓTEKINTETTEL A

NÉGY ÉVI GYAKORLATRA.

(Felolvasatott az országgyűlési gyakornokok testületében.)

IRTA

MAYER SÁNDOR.

10.

Ara 25 kr.

PEST 1872.

AIGNER LAJOS BIZOMÁNYA.

